

Смолянук В.Ф.,

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології та національної безпеки
Державного вищого навчального закладу
“Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана”

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ДЖЕРЕЛА СТАБІЛЬНОСТІ ТА ЧИННИКИ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто традиційні та інноваційні аспекти дослідження політичних систем. Розкрито особливості формування політичної системи України. Визначено історичні джерела суспільного прагнення до власної державності. Вказано на критичне домінування неформальних підходів у становленні та використанні національного різновиду політичної системи. Останні є головними чинниками її дестабілізації. Їх подолання віднесено до головних напрямків набуття політичною системою України європейських ознак та характеристик.

Ключові слова: політична система, держава, державотворення, клієнтелізм, непотизм, неформальні угоди, владні клани.

THE POLITICAL SYSTEM OF UKRAINE: SOURCES OF STABILITY AND DESTABILIZING FACTORS

In the article it is considered the traditional and innovative aspects of the study of political systems. It is featured of formation of political system of Ukraine. It is identified the historical sources of public desire for their own state. It is listed on the critical dominance of non-formal approaches in the development and use of the national form of the political system. They are the main factors of destabilization. Them overcoming belong to the main areas of gaining political system of Ukraine European features and characteristics.

Key words: *political system, state, states, clientelism, nepotism, informal agreements, the power of the clans.*

Постановка проблеми. Як відомо з політологічної теорії, політична система являє собою інтегровану сукупність відносин влади, політичних суб'єктів, державних та недержавних соціальних інститутів, покликаних виконувати цільові функції щодо захисту, гармонізації інтересів соціальних груп, забезпечувати стабільність і соціальний порядок у життєдіяльності суспільства. У такому сенсі політичну систему доцільно вважати динамічним механізмом, що перетворює імпульси, які йдуть від соціального середовища і самих політичних структур, у політичні рішення, що формують політичну поведінку та інші громадські позиції. Попри поширеність тематики політичних систем, єдиного універсального розуміння їх сутності на сьогодні не створено. Практично кожна нація демонструє власну історико-політичну траєкторію у визначення прийнятного для неї різновиду політичної системи. Як правило, конструктивні аспекти становлення даної системи заперечуються не менш серйозними деструктивними аспектами, які необхідно подолати. Україна не стала виключенням з цього правила, оскільки неправовий, непрозорий спосіб формування політичної системи викликає обґрунтовану критику з боку зацікавленої громади та актуалізує питання про нездатність наявних політичних сил забезпечити демократичну якість макрополітичних трансформацій України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системний підхід у політичних дослідженнях опирається на праці Н.Вінера, Д. Істона, Г. Алмонда, К. Дойча. Фундатори структурно-функціонального аналізу (Т. Парсонс, Р. Мертон, Дж. Хоманс та ін.) переконливо довели, що ключовою особливістю політичної системи є її зверхність – можливість здійснення політичної влади, прийняття рішень, що є обов'язковими для всього суспільства та його підсистем [1, с. 506]. Процес переходу до демократії, основні труднощі на шляху запровадження демократичних інститутів досліджувалися З. Бжезинським, С. Гантінгтоном, Л. Даймоном, М. Макфолом, А. Пшеворським. Серед

українських авторів, що досліджували проблеми становлення політичних систем, слід відзначити О. Бабкіну, В. Горбатенка, І. Кресіну, Л. Лойко, М. Розумного, В. Співака, Ю. Сурміна, Ю. Шайгородського, Ю. Шемшученка та ін. Слід вказати на збереження й навіть посилення наукового інтересу до питань становлення й розвитку політичних систем, що відкриває нові пізнавальні перспективи ц дослідженні даного питання.

Мета статті. Україна належить до країн, політична система яких має дискретний характер розвитку. Тривалі періоди національної державності, починаючи з часів Київської Русі, неодноразово перебивались не меншими періодами бездержавного розвитку, що наклало свій відбиток на сучасні соціально-політичні процеси. Разом з тим, слід вказати на певні успіхи у становленні політичної системи пострадянського типу. Україна має всі шанси створити гарантії державницького розвитку нації у вигляді політичної системи західного типу. Метою наступних викладок є аналіз чинників, що стоять на перешкоді формуванню модернової політичної системи та визначення напрямків їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Динамічні характеристики розвитку політичних систем у більшості випадків превалюють над статичними. Зокрема, процес їх становлення обумовлений рядом факторів, що мають загальносуспільне значення: зміною способів виробництва, форм власності; зміною в соціально-класовій структурі суспільства; політичною поляризацією великих соціальних груп; збільшенням кількості та якості суб'єктів політики; створенням масових політичних партій; гуманізацією людських взаємин; зростанням ролі ЗМІ та ідеологій; культурно-політичними змінами; глобалізацією проблем, що стоять перед людством.

Генетично опираючись на феномен соціальної влади, що супроводжувала антропогенезис практично з моменту його виникнення, політична система функціонує в органічному взаємозв'язку з іншими системами, що мають критично важливе значення для суспільної еволюції. Сьогодні їх перелік є наступним: економічна, соціальна, культурна, інформаційна,

етнічна, конфесійна. Політична система взаємозв'язана з ними й одночасно взаємозалежна від кожної з них.

Від інших соціальних систем політична система відрізняється рядом особливостей: 1) є механізмом формування, здійснення, удосконалення політичної влади; 2) претендує на монополію легітимного насильства; 3) обумовлена економічною, соціальною, духовною сферами суспільства; 4) є найбільш інституалізованою та формалізованою, відрізняється потужним глибинним впливом на суспільство; 5) має відносну самостійність; 6) наглядно демонструє, як за допомогою інструментів публічної влади відбувається регулювання суспільних процесів; 7) дає можливість зрозуміти політичні інтереси класів, соціальних груп, розібратися у взаємозв'язках і взаємозалежностях, які існують в соціумі. 8) забезпечує політичне та адміністративне управління суспільними процесами; 9) формує правову систему та функціонує в її рамках або виходить за межі правового поля; 10) характеризується взаємозв'язком, внутрішньою взаємодією, цілісністю інтересів; 11) сприяє стабілізації та динамічному розвитку.

Власне кажучи, сама політична система є не що інше, як результат вибору суспільством форм своєї політичної організації. Обираючи і формуючи певну організацію (демократичну або недемократичну), суспільство обмежує себе детермінованими системою політичними рамками. Вибір форми організації політичної системи, персоналу її інститутів та апаратних структур може робити сам соціум через політичні рухи, організації і політичних представників. Він навіть може бути зроблений “замість суспільства” бюрократичними авторитарними структурами та суб'єктами влади. В будь-якому випадку політичний вибір є найважливішим механізмом упорядкування політичної системи, яка з точки зору механізму формування влади може характеризуватися: рівновагою жорсткої конкуренції і конструктивної співпраці у здобутті і використанні влади; дисбалансом розподілу влади між офіційними державними інститутами та прихованими інтересами; недорозвинутими формами конкуренції і співпраці; відсутністю рівних умов для реалізації інтересів групових

суб'єктів політики при здобутті влади; перманентною боротьбою за владу.

В еволюції політичних систем можна виділити декілька стадій: конституювання (створення); невпинного відтворення складових елементів (компонентів і ознак); прийняття і виконання політико-управлінських рішень; контролю за функціонуванням і спрямованістю розвитку; стагнації; занепаду та руйнування. Приблизно така послідовність стосується усіх без винятку політичних систем, оскільки “історична вічність” політичним утворенням аж ніяк не гарантована. Замість неї невпинно пропонуються випробування, перевірки на міцність, варіанти інтеграції або ж дезінтеграції, що мають як об'єктивне, так і суб'єктивне походження.

Політична система України являє собою окремих напрямком усвідомлення сутності українства, в якому поєднані як визначні зразки етнополітичної героїки, так і соціально-політичні трагедії з їх численними жертвами. Досить вказати на “пунктир-подібний” характер багатовікової української державності, щоб зрозуміти складність сучасних випробувань, що постали перед суспільством у процесі створення нової політичної системи. Слід враховувати наступні державно-політичні витоки, вплив яких на сьогодення попри об'єктивно присутній системний конструктивізм є надзвичайно суперечливим і непослідовним: Київську Русь (IX-XIII ст.), Галицько-Волинське Князівство (XII-XIV ст.), Гетьманщину (Військо Запорозьке) XVII-XVIII ст., Українську Народну Республіку 1917-1920 рр., Західноукраїнську Республіку 1918-1919 рр., Гетьманат П.Скоропадського 1918 р., УРСР 1919-1991 рр. Перед нами – різновиди політичних систем, що мають як спільні (регіон виникнення), так і протилежні (іноді взаємовиключні) характеристики. Бажання українців мати власну політичну систему з національною державою як її ключовим елементом періодично заперечувалося як агресією сусідніх держав (зовнішній фактор), так і неспроможністю регіональних спільнот виробити консолідоване бачення якісних ознак власної республіки (внутрішній фактор). У 1991 р. суспільство отримало новий шанс на створення політичної

системи, що має забезпечити його на значну історичну перспективу. Деякі узагальнення з цього приводу мають наступний вигляд.

Сучасну політичну систему в Україні характеризують насамперед риси перехідності. В ній збереглися деякі елементи командно-адміністративної системи, хоча з'явилися і почали функціонувати нові політичні інститути. Головний недолік вітчизняної політичної системи, на чому постійно наголошують закордонні аналітичні центри, полягає в її недостатній ефективності. Дається взнаки закритість, непрозорість, суб'єктивна детермінованість функціональних форматів, хоча постійно декларується її структурно-функціональна адекватність суспільним інтересам. Виходячи з цього, стверджувати про завершеність процесу формування демократичної політичної системи в Україні ще зарано.

Українське суспільство є надмірно розпорошеним у своїх політичних поглядах. Причому така розпорошеність одночасно спостерігається в базових суспільних сферах – соціально-економічній, етнонаціональній, регіональній, культурній, релігійній, ідеологічній та інших. Доволі часто представники навіть однієї соціальної групи мають різні політичні симпатії та уявлення про шляхи подальшого розвитку. Якщо узагальнити, то в Україні лише розгортається процес структуризації суспільства з виділенням певних груп, прошарків, страт, появою та інституціоналізацією нових елементів соціальної структури, з усвідомленням та озвученням домінантних інтересів (політичних, економічних, культурних), з формуванням відповідної представницької системи (утворенням партій і громадсько-політичних рухів, які ці інтереси уособлюють та репрезентують перед владними структурами).

Політична система, яка покликана через відповідні політичні інститути здійснювати управління суспільством, визріває (створюється) надто повільно. Потребують удосконалення всі підсистеми, насамперед – інституційна, нормативна, комунікативна.

Конкретніше: політична система України, яка стихійно склалася в результаті стрімких і масштабних перетворень,

являє собою суміш парламентської республіки і президентського правління, на які все ще накладаються окремі радянські риси. Окремі фрагменти політичної системи “працюють” один проти одного, серйозно послаблюючи потенціал українського суспільства. Спостерігається перманентна боротьба гілок влади за повноваження, оскільки Конституція їх фіксує нечітко й навіть перехрещує. Ті ж проблеми існують стосовно функцій глави держави і керівника уряду.

Процес виборів до законодавчої влади був і залишається недостатньо прозорим. Виборців підкуповують, їхніми позиціями й оцінками маніпулюють. Інститути громадянського суспільства не досягли європейського рівня зрілості. Недостатньо обґрунтовані пропозиції змінити Конституцію спричиняють неповагу до неї та інших нормативно-правових актів. Спостерігається прагнення “пересічних громадян” і навіть посадовців обійти закон при зовнішній законслухняності. Відносини між провідними політичними силами характеризуються неузгодженістю, напруженістю, протилежністю підходів щодо перспектив розвитку країни.

Однією з головних причин жорсткого опору частини політичної еліти (іноді її називають “квазіелітою”) посиленню громадського контролю над державотворчими процесами є її свідоме бажання уникнути відповідальності за слова і вчинки. Суміщення законодавчої та виконавчої діяльності дає змогу частині політиків маскувати й приховувати особистий непрофесіоналізм та безвідповідальність.

Нечіткість, розмитість, двозначність повноважень гілок влади створюють можливості політичних впливів, несумісних з демократією. Наприклад: позбутися судової відповідальності, підмінити національні інтереси приватними або корпоративними, посилити лобістську діяльність, нарощувати привілеї і статусні переваги свого становища. А це прямиий шлях до деградації політичної системи країни та дезінтеграції українського суспільства.

Рішучий опір частини політиків формуванню ефективної політичної системи на основі розподілу влади об’єктивно збігається з інтересами олігархічних груп і становить серйозну

загрозу національній безпеці України. Додатковий опір легітимному й прозорому розподілу влади чинять кримінальні структури.

Політичній еліті України слід усвідомити, що розмежування влади та її функціонування виключно у правовому полі – це об'єктивний процес розвитку української політичної системи, без якого широкомасштабні реформи є неможливими.

Орієнтація на досягнення повноцінної структуризації української політичної системи має допомогти політичній еліті самовизначитися й відокремитися від інших секторів елітного кола, насамперед бізнесу. Це дасть змогу консолідуватися й виробити загальні правила гри. Інакше українську еліту, яка історично сформувалася за досить нетипових обставин, очікує доля кланової деградації у слаборозвиненій країні. Така еліта неспроможна на загальнонаціональні рішення, нездатна мобілізувати різні прошарки населення на виконання загальних завдань.

Особливості формування політичної системи України підтверджують тезу про тісний взаємозв'язок всіх її структурних елементів, а саме політичної організації, політичних норм, політичних відносин, політичної культури. Зміни кожного з них впливають на інші як у позитивному, так і негативному плані. Необхідність глибоких політичних та економічних реформ викликає потребу в досконалій, збалансованій політичній системі, спроможній вивести країну з кризи та забезпечити її входження до кола розвинених європейських націй.

При цьому варто більш детально розкрити наступну особливість, що стає предметом підвищеної наукової уваги в Україні та за її межами: категорія “політична система” в сучасних суспільствах, які вважають себе модерновими, все більше витісняє поняття “держава”, “державне управління” тощо. “Система” певною мірою навіть прагне звільнитися від супутніх правознавчих характеристик, обумовлених “державою”, стимулює необхідність більш глибокого дослідження неформальних соціальних структур та пов'язаних з ними необхідних управлінських впливів [2, с. 655]. Ця

констатація є нейтральною. Її змістовне наповнення дозволяє застосувати як позитивні, так і негативні аргументи. На жаль, Україні більше властиві негативні приклади формування суспільних систем, у тому числі політичної.

Останні політологічні дослідження, здійснені вітчизняними науковцями, пропонують наступне сприйняття суспільно-владних трансформацій, що проявились упродовжостанніх 25 років: поведінку українських еліт насамперед визначають неформальні інститути – від “картельного пакту” на початку незалежності України до постійного і систематичного порушення принципу верховенства права, що врешті призвело до утвердження неефективної інституційної рівноваги. Остання виявилась “інституційною пасткою” на шляху становлення ефективної державності. Клієнтелізм, непотизм і неформальні угоди, поряд з корупцією, становлять своєрідний операційний код політичної культури українських еліт. Ці інститути зміцніли при Л.Кучмі, “вижили” при В.Ющенку і набули ще більшої сили за В.Януковича. Їхня живучість виявляється навіть після відомих революційних подій, що призвели до втечі четвертого президента в Росію. Парадокс полягає в тому, що неформальні інститути є важливим (можливо, головним) чинником, що одночасно і заважає Україні розвиватися у напрямі ліберальної демократії, і сповзати до авторитаризму [3, С. 24].

Дещо раніше у науковій літературі зазначалося, що “кланове будівництво” в Україні призвело до створення їх п’яти різновидів [4, С. 250-251]. Ними, зокрема, стали:

симбіотичні клани з вертикальною структурою. Організаторами подібних утворень є особи, що посідають високе становище в соціальній та політико-управлінській ієрархії. Через систему взаємної підтримки і протекцій вони прив’язують до себе осіб, які обіймають середні та нижчі посади в апараті управління. Даний вид кланів достатньо тривалий, оскільки створює більш-менш надійні механізми самозахисту та самовідтворення;

паразитичні клани з вертикальною структурою. Відрізняються від попередніх нерівністю послуг. Особливістю є

фаворитизм та широке застосування принципу “розділяй і владарюй”;

захисні клани із горизонтальною структурою. Виникають в період приходу до влади “нової” державно-управлінської еліти з усіма наслідками такого процесу (проголошення “нового” політичного, інтенсифікація економічних та інших реформ тощо). В цьому випадку члени владно-управлінського (бюрократичного) апарату об’єднуються з метою протистояння змінам за допомогою злочинного некарного саботажу;

агресивні клани з горизонтальною структурою. З’являються в результаті переплетіння різних групових інтересів (матеріальних, фінансових, соціальних, політичних) і досягнення ними критичної маси амбіцій, які не можуть бути досягнуті за наявного статус-кво. Мають за мету зміну існуючого співвідношення сил через перехоплення лідерських позицій. Важливою умовою формування такого клану є приблизна рівність становища його членів у владно-управлінському апараті, а також володіння мас-медійними можливостями видавати свої групові інтереси за інтереси населення;

випадкові клани. Виникають на основі особистих зв’язків і взаємних послуг, пов’язаних із бажаннями, смаками та уподобаннями людей, що його утворюють. Як правило, є ситуативними, тимчасовими, повністю залежать від особистісно-суб’єктивного фактора.

Основою цих кланів стали патрон-клієнтські відносини – приватні і неформальні відносини між патроном та його підопічними (клієнтами), що відбивають принципову різницю у володінні ресурсами влади, соціальних статусах, а також виступають як наслідок взаємних зобов’язань і зацікавленості.

Ю.Сабанадзе до цього додає, що найбільш впливові клани, які склалися в Україні (а також інших пострадянських республіках), володіють щонайменше трьома видами ресурсів [5, С. 67-70]:

економічними – активами підприємств різних галузей, фінансовими ресурсами, зосередженими на банківських

рахунках, іншими цінностями (творами мистецтва, дорогоцінними металами тощо);

адміністративно-політичними – контролем над різними органами влади, їх підрозділами, окремими посадами у виконавчих і законодавчих органах влади;

силовими – контролем над важелями офіційного і неофіційного насильства: правоохоронними органами, судами, приватними охоронними агентствами, організованими злочинними угрупованнями.

Між цими видами ресурсів, як доводить Ю.Сабанадзе, відбуваються перманентні операції з їх взаємної конвертації. Найбільш поширені операції показані в наступній таблиці:

Тип ресурсів	Адміністративно-політичний	Економічний	Силовий
Адміністративно-політичний	-	Номенклатурне підприємництво, надання преференцій певним фірмам, витіснення конкурентів	Організація силових акцій з допомогою правоохоронних органів проти конкурентів
Економічний	Підкуп, хабарництво	-	Оплата силових акцій проти конкурентів
Силовий	Силове захоплення, замовлені вбивства посадових осіб	Силове підприємництво, рейдерство, замовлені вбивства підприємців	-

Висновки. Перелік зовнішньополітичних чинників дестабілізації української політичної системи (в їх основі – неприховане бажання РФ знищити українську державність) має бути поповнений внутрішніми. Як йшлося вище, до них доцільно віднести клієнтелізм, непотизм, неформальні

домовленості політико-економічних “важковаговиків”, до яких традиційно додається корупція.

На наш погляд, драматизувати ситуацію не потрібно. Цивілізаційний прогрес України не лише цілком можливий, він уже розпочався. Рух уперед серед іншого безпосередньо пов’язується з активним виходом на авансцену політичної творчості нового покоління. Політична система потребує людей з ідеями та амбіціями, не деформованих прагненнями особистісного (кланового) збагачення. Іншим стратегічним резервом всеукраїнського прогресу має стати широке врахування загальносуспільних очікувань, надій та прагнень, пробуджених до життя Революцією Гідності 2013-2014 рр.

Список використаної літератури

1. Кривошеїн В. Політична система / В.Кривошеїн // Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник. За ред. Н.М. Хоми. – Львів: “Новий світ – 2000”, 2014. – 779 с.
2. Требін М.П. Система політична / М.П.Требін // Політологічний енциклопедичний словник. За ред. М.П. Требіна. – Х.: Право, 2015. – 816 с.
3. Мацієвський Ю.В. У пастці гібридності: зигзаги трансформації політичного режиму в Україні (1991-2014): монографія / Ю.В. Мацієвський. – Чернівці: Книги – XXI, 2016. – 552 с.
4. Шнипко О.С. Економічна влада в системі соціальних координат / О.С. Шнипко. – К.: ПАТ “ВІПОЛ”, 2012. – 403 с.
5. Сабанадзе Ю.В. Групи інтересів у перехідних суспільствах: монографія / Ю.В. Сабанадзе. – К.: Логос, 2009. – 208 с.

